

Geleneğin Altın Zinciri Bilgi Aktarım Yöntemi Olarak İsnad, Ayhan Tekineş, İstanbul: Ensar Neşriyat 2006, 328 sayfa

Mü'minleri dinin ilk kaynağına bağlayan bir zincir olarak isnad, İslâm ilim geleneğinin en önemli hususiyetlerinden birisi olup İslâm ümmetine has bir özelliktir. Kültür tarihi ve sosyal tarih araştırmaları için de büyük önemi bulunan isnad, aynı zamanda İslâm ilim geleneğinde ilk kaynağa ulaşma çabasının adıdır. Ayhan Tekineş'in *Geleneğin Altın Zinciri Bilgi Aktarım Yöntemi Olarak İsnad* adlı çalışması, isnadı kendi otantikliği içinde tetkik ederek onun yapısını, özellikle bir bilgi aktarım metodu olarak nasıl işlediğini ortaya koymayı amaçlayan önemli bir çalışmadır.

İsnad gibi köklü ve sistemli bir bilgi aktarım metoduna sahip olamayan ve aynı zamanda isnadın İslâm ilim tarihi bakımından önemini farkında olan Batılı araştırmacılar, çalışmalarını bu alanda yoğunlaştırmışlardır. Öyle ki bazı oryantalistler, isnad hakkında maksatlı bir takım iddialar ortaya atarak İslâmî kaynakların büyük bir kısmını şüpheli hale getirmeyi amaçlamışlardır (s. 11). Batılı araştırmacıların ortaya attıkları iddiaları üç ana başlıkta toplayan müellif, söz konusu çalışmasında bu iddiaların kafalarda oluşturabileceği muhtemel soruları, özellikle isnad sistemini kendi tarihsel şartları içinde analiz ederek cevaplamaya çalışmaktadır.

Ayhan Tekineş'e ait *Geleneğin Altın Zinciri Bilgi Aktarım Yöntemi Olarak İsnad* adlı çalışma önsöz, giriş, dört bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Müellif, önsözde çalışmasının amacını, konuyu nasıl ele alacağını ve her bölümde hangi konuları işleyeceğini kısaca ifade etmektedir. Müellifin özellikle isnadın hangi sebeplerden dolayı pek çok araştırmacının dikkatini çektiğini belirttiği önsöz, çalışmaya katkıda bulunanlara yapılan teşekkür ile sona ermektedir.

İsnad geleneğinin incelendiği giriş bölümünde (s. 15-31) isnadla ilişkili bazı temel kavramların tanımları yer almaktadır. Söz konusu temel kavramlar Sünnet, Hadis, Rivâyet, İsnad, İsnadın Önemi ve İslâm İlim Geleneğinde İsnad alt başlıklarında ele alınmaktadır. Müellif, kavramları tanımladıktan sonra özellikle isnadın İslâmî bir bilgi yöntemi olduğuna dikkat çekerek isnadın kökenine dair bazı ön yargılı müsteşriklerce öne sürülen bir takım iddiaların zihinlerde

oluşturabileceği şüpheleri bilimsel bir yaklaşımla tarihî verilerle ortadan kaldırmaktadır.

Yazılı kültüre sahip olmayan toplumlarda, tarihî bilgilerin sözlü aktarımla korunduğunu belirten Tekineş, isnadla bazı toplumlarda sözlü aktarım sırasında zikredilen silsileler arasında ne gibi önemli ve ayırt edici farklılıkların olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle söz konusu toplumlara ait rivâyet silsilelerinin, araştırmacılara rivâyet açısından kontrol ve tenkit imkânı vermediğine dikkat çeken müellif, böylesi bir durumun İslâm ilim geleneğindeki sistemli bir bilgi yöntemi olan isnadla asla bulunmadığının altını çizmektedir. Başta hadis ilmi olmak üzere tefsir, siyer, tarih, coğrafya, dilbilim ve edebiyat gibi diğer ilim dallarında hatta üretilen yeni bilgilerin ve eserlerin intikalinde ve tahriften korunmasında da isnadın ne denli önemli olduğunu belirten müellif, hadisçilerin isnadı uygulamalı bir metot olarak nasıl başardıklarına ayrı bir önem atfederek onları "İslâm ümmetinin hafızası olmaları" yönüyle övmektedir (s. 34).

"Bir Bilgi Aktarım Sistemi: İsnad, Tarihçesi ve Gelişimi" başlığını taşıyan ilk bölümde (s. 39-39) müellif, isnadın tarih içindeki gelişim sürecini ortaya koymakta ve isnadın İslâm ilimler tarihi içindeki yeri ve diğer ilimlerle ilişkilerine temas etmektedir. Ali b. el-Medîni'nin kendi dönemine kadar hadis tarihini değerlendirdiği altı aşamayı kısaca özetlemeye çalışan müellif, bu bölümde isnadın doğuşuna zemin hazırlayan kültürel çevreden başlayarak isnadın ilk hicrî yüzyıllardaki gelişim seyrini incelemeye çalışmaktadır. İsnad fikrinin kaynakları hakkında önemli bilgilerin yer aldığı bu bölümde (s. 43-62) Tekineş, Araplar arasında yaygın bir ilim olan "ilmu'l-ensâb"a dikkat çekerek aslında Câhiliyye dönemi geleneğinde pek çok bilginin şiir, mesel ve kıssalarla sözlü olarak nakledildiğini dile getirmektedir. Özellikle i'râbın dili, ensâbın soyu, isnadın ise bilgiyi koruduğuna dair bir söz, isnadın kökeninin Câhiliyye dönemine kadar uzanabileceği gerçeği ile ilişkilendirilmektedir.

İsnadın ortaya çıkışında, özellikle isnadın sistemleşmesinde şâhidlik kurumunun etkisine dikkat çeken müellif, şâhidlik ile hadisin isnadını tespit arasında benzerlikler bulunduğu; ancak rivâyet ile şâhidliğin her konuda benzer olmayıp aralarında bazı farklılıklar bulunduğu kanaatini taşımaktadır. Ayrıca Tekineş, Cibril ve Peygamber Efendimiz (s.a.v) ile birlikte başlayan arz metodunun, bütün İslâm düşünce geleneğini ve eğitim sistemini etkilediğini, bilginin aktarımında yazılı metinlerin, sözlü gelenek ve hafıza ile tamamlandığı fikrini okuyucularla paylaşmaktadır (s. 58).

İsnadın başlangıcı ve ilk örnekleriyle ilgili tartışmalara da yer verilen bu bölümde müellif, isnadın başlangıcı ile ilgili verilen farklı tarihlerin sebebine değinmektedir. Müslüman âlimler arasında bu yönde farklı kanaatlerin bulunmasını isnad ile neyin kastedildiğinin farklı olmasına bağlayan Tekineş, bazı âlimlerin isnadın ilk örneklerini, bir kısmının gelişme dönemindeki bir kesiti-

ni, diğer bir kısmının ise mükemmel bir şekilde uygulandığı dönemi esas aldıkları tespitinde bulunmaktadır. İsnad üzerine yaptığı araştırmalarla tanınan bazı müsteşriklerin görüşlerine de yer veren müellif, onların isnadın ortaya çıkışını tarihlendirmek için daha ziyade siyer ve megâzî müelliflerinin uygulamalarını esas aldıklarını ve bu sebeple zaman zaman hadis ilmindeki kadar sistemli isnad uygulamalarıyla karşılaşmadıkları gerçeğini ifade etmektedir (s. 65).

Sahabe ve tabiîn döneminde isnada değinen müellif, İslâm âlimleri arasında ihtisaslaşmanın başladığı hicrî ikinci yüzyıla gelindiğinde isnadın artık hadis için vazgeçilmez bir unsur haline geldiğini dile getirmektedir. Hicrî birinci yüzyılın sonlarına doğru hadislerin tedvin edilmesiyle birlikte isnadların kaydedilmesi faaliyeti de başlamıştır. Hicrî ikinci yüzyılda râvilerin hadisleri rivâyet esnasında kullandıkları lafızlar düzene kavuşmuş, rivâyet usûl ve adâbı da tam olarak yerleşmiştir. İsnadın önem kazanmasıyla birlikte hadislerin râvi adlarına göre sınıflandırılması başlamış ve isnadların sınıflandırılması zarureti de tenkid sürecini hızlandırmıştır. Böylece hicrî ikinci yüzyılın ortalarına doğru hızlanan ricâl tenkidi kısa zamanda neticelerini vermiş ve râviler, durumları her yönüyle tam olarak kayıt altına alınmıştır. İsnadın güvenilir bir bilgi aktarım metodu olarak yerleşip kurumsallaşması ise isnadsız rivâyetlerin kabul edilmemesiyle gerçekleşmiştir (s. 98).

“Altın Zincir: Râviler” adını taşıyan ikinci bölümde (s. 101–152), isnadın üç önemli unsurundan birisi olan râviler araştırma konusu edilmiş ve râvilerin nitelikleri, farklı yönleri ve râvi olabilmek için gerekli olan şartlar tetkik edilmiştir. Ayrıca toplum içinde râvinin nasıl algılandığı ve bir ilim adamı olarak kendisine yüklenen özel görev üzerinde durulmuştur. Geleneksel bilgi, insan merkezli bir bilgi aktarım sistemine dayandığı için tahriften korunma, insan unsurunun ahlakî ve ilmî seviyesine bağlıdır. Bu sebeple dinî bilginin aktarımından önce bilgiyi nakleden râvilerin kişiliği araştırılmıştır. Ancak rivâyet, ilmî bir faaliyet olduğu için dindarlık ve samimiyet yeterli görülmemiş, zeki ve güvenilir râviler tercih edilmiştir.

Râvi, rivâyet sisteminde temel unsurdur. Öyle ki hadis ilimleri, râvi merkezli teşekkül etmiştir. Râvilerin kimliklerinin tespiti, ilmî kariyerleri, hocaları, talebeleri, doğum-ölüm tarihleri, memleketleri, seyahatleri, inançları, beşerî ve ahlakî hususiyetleri tarihte başka sistemlerde görülmemiş biçimde çok sıkı bir şekilde araştırılarak, râvilerle ilgili eserlerde tedvin edilmiştir (s. 103). Ayrıca müellif bu bölümde ricâl ilmini, bu ilmin kaynaklarını ve temel meselelerini ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır. Hicrî ikinci yüzyılın sonlarına doğru râvilerle ilgili ilk eserlerin yazılmaya başladığını ifade eden müellif, ricâl bilgisinin daha başlangıçta isnadlı bir şekilde aktarıldığına dikkat çekmektedir.

Râvilerin kimliğini tespit etmeyi güvenilirliğin ilk şartı gören muhaddisler, tanınmayan, kimliği ve ilmî durumu bilinmeyen râvilere itibar etmemişlerdir. Sadece şahsiyetinin bilinmesini yeterli görmeyen hadisçiler, râvinin ilmî hüviyetini ve rivâyetlerini de tartışma konusu yapmışlardır. Râvi tenkidinde farklı yorumların bulunmasını, söz konusu tenkitlerin nesnellikten uzak olduğu anlamına gelmeyeceğine dikkat çeken müellif, ricâl tenkidinin delile dayalı bir araştırma alanı olduğunu iddia etmektedir. Tekineş, bu iddiasını hadisçilerin bir râvi hakkında hangi kusurların eleştiri konusu edilebileceğine dair uzlaşmalarıyla, söz konusu kusurların mahiyetleri, dereceleri, aralarındaki ilişkileri belirlemeleriyle ve benimsenen temel tenkit ilkeleriyle güçlendirmektedir.

Her hadis nakleden kişinin râvi olamayacağının belirtildiği bu bölümde, râvide aranan temel niteliklerin neler olduğu hususuna ayrıntılarıyla yer verilmiştir. Özellikle Tekineş’in râviyi hadis rivâyet eden kişi değil; talebelerin, kendisinden rivâyete ehil gördükleri kişi olarak tanımlaması dikkat çekmektedir. Ayrıca rivâyet ehliyeti ile ahlakî ve ilmî liyâkat, makbul bir râvi olmanın en temel şartlarıdır. Hukukî ehliyet ve ahlakî liyâkata sahip olan râvide aranan adalet vasfı Müslüman olmak, buluş çağında olmak, akıl sahibi olmak, fâsık olmamak ve toplum içindeki itibar ve sosyal ahlaka riâyet anlamındaki “mürüvvet” gibi nitelikleri içerir (s. 134). Râvinin dine bağlılığı ve ahlakî açıdan güven vermesi yeterli görülmeyip, bu özelliklerle beraber akıllı ve ilmî yeterliliğe sahip olması gerekmektedir. Akranlarından daha iyi olup, rivâyet için gerekli yaşa erişen ve hocaya daha yakın olan râvi böylece artı vasıflara sahip olmaktadır. Kısacası, her râvi kim olursa olsun önce ahlakî ve ilmî yeterliliği daha sonra da hadisleri öğrenme metodu, öğrendiği hadisleri iyi muhafaza etmesi ve edâ safhasında dikkatli davranması ile ancak rivâyete ehliyet kazanmaktadır.

“Bilgi Aktarım Usûlü: Rivâyet” başlığını taşıyan üçüncü bölümde (s. 165–226) isnad sisteminin nasıl uygulandığı ve rivâyetin nasıl gerçekleştiği konuları ele alınmaktadır. Bu bölümün başında isnad coğrafyası ve isnadla zaman kavramı üzerinde durularak rivâyet faaliyetinin daha iyi anlaşılması açısından genel bir çerçeve belirlenmeye çalışılmıştır. Rivâyetin bir öğretim ve iletişim metodu olduğu kadar aynı zamanda bir araştırma yöntemi olduğuna dikkat çeken müellif, bu hususları gerekçeleriyle beraber ele almaktadır. Bilginin intikali, yayılması ve yeni kuşaklara öğretilmesinin yanında isnadlı rivâyet ayrıca bilgiye nasıl ulaşılacağını gösteren bir metottur.

Hadisçilerin zaman ve mekânla bağlarının, râvilerin ve rivâyetin fizikî gerçekliğinin en önemli garantisi olduğunu ifade eden müellif, rivâyette mekân ve zaman konusuna dikkat çekerek rihlenin isnadlardaki tahlil ve tenkidi nasıl sağladığına dair bazı mülahazalarda bulunmaktadır (s. 174). Müslüman için zamanın en ideal dünyevî formunu saadet asrında bulması hasebiyle bizi geçmişe ulaştıracak yolun, hiç kesintiye uğramadan geçmişten bugüne gelen isnad silsilesiyle mümkün olduğunun altı çizilmektedir. Hadis tahammül ve edâ yol-

larından bazılarının anlatıldığı bu bölümde yüz yüze öğrenimin önemi, rivâyette yazının kullanımı ve rivâyetin denetimi gibi konular da işlenmektedir. Özellikle muhaddislerin hem hafızalarda hem de kitaplarda olan bilgileri korumak için hangi tedbirlere baş vurdukları, nasıl gayret gösterdikleri çeşitli örneklerle ele alınmaktadır.

Eserin dördüncü bölümü “İsnad-Metin İlişkisi” başlığını taşımaktadır. Bu son bölüm (s. 231–289), isnadın üç temel unsurundan biri olan metin konusuna ayrılmıştır. Burada hadis metninin nasıl rivâyet edildiği ve râvi ile metin arasındaki ilişki üzerinde durulmuştur. Metnin taşıdığı bilginin, isnada ayrı bir değer kazandırdığı ve bir şeyi rivâyet etmek için onun aktarılmaya değer bir bilgi olması gerektiği gerçeğinden hareketle müellif, asıl olanın metin, isnadın ise metnin sıhhati ve doğruluk derecesi için gerekli bir unsur olduğunun altını çizmektedir. Ayrıca tedlîs, gizli irsâl gibi bazı teknik konular da bu bölümde ele alınmaktadır.

Şifâhî geleneğin üstünlüğüne dair bazı mülâhazalarda bulunan Tekineş, söz konusu geleneğin hem içeriği hem de biçimi nasıl koruduğunu çeşitli örneklerle desteklemektedir. Mahrecü'l-hadis ve medârü'l-isnâd kavramlarının ayrıntılarıyla yer aldığı bölümde özellikle Batılı araştırmacıların medâr terimini nasıl algıladıkları anlatılmaktadır. Ayrıca müşterek râvi teorisi hakkında önemli tespitlerde bulunan müellif, müsteşriklerin medâr teriminden hareketle ortaya attıkları iddiaların doğruluğunu test etmek için “isnadların medârı” olan bazı muhaddislerin [İbn Şihâb ez-Zührî (v. 124/742), Katâde b. Diâme (v. 117/735), Ebû İshak es-Sebi'î (v. 117/735) ve Süleymân b. Mihrân el-A'meş (v. 148/765)] ilmî faaliyetlerinden örnekler vererek bu teorinin eksiklerini ve pratik olarak uygulanamayacağını ifade etmektedir (s. 260–267).

Metin-isnâd bağlantısının muhaddislerce nasıl başarılı bir şekilde denetim altında tutulduğu ortaya koyulmakta ve bunun bazen karşılaştırmayla bazen metin veya isnad merkezli bir tenkitle gerçekleştirildiği çeşitli örneklerle anlatılmaktadır. Uydurma metinlerin başına sahih isnadların veya sahih metinlerin başına uydurma isnadların eklenebileceği iddiasının nasıl mümkün olamayacağını izah eden Tekineş, bazı oryantalistlerin bu yöndeki iddialarını tenkid etmektedir. Ayrıca metinleri sahiplenme yani sirkat/serîkatü'l-hadis ve sahih isnadlarla sahte haberler nakletme yani kalb meseleleri ve bu yönde muhaddislerin aldığı tedbirler etraflıca anlatılmaktadır. Böylece müellif, sistemin işleyişi içinde dilediği sözü rivâyet etmenin serbest, tahrif ya da bazı kalem oynatmaları yapmanın mümkün, ancak bu tür rivâyetlerin ehline sahih bir hadis olarak kabul ettirebilmenin ise imkânsız olduğunu çok güzel bir şekilde ortaya koymaktadır.

Anlatılan konuların kısa bir özeti niteliğindeki sonuç bölümü, özellikle isnadın başlangıcı ve sistemleşmesiyle ilgili bir kronoloji sunması bakımından

hayli önemli bilgiler içermektedir. Burada, isnadlı hadis rivâyetinin basit bir derlemecilik faaliyeti olmayıp metotlu bir bilgi aktarım yöntemi olduğuna dikkat çekilmiş ve hadisçilerin bu metodu nasıl sistemli hale getirdikleri, diğer ilim dallarını nasıl etkileyip ilim geleneğimize, kültür hayatımıza ne tür katkılarda bulunduğu kısaca ifade edilmiştir. Müellif, isnadın İslâm ilim geleneği için olan önemi ve isnada dair aktüel çalışmaların teklifiyle kitabına son vermektedir.

Bu kitapta, kanaatimizce, isnadın nasıl olması gerektiği değil, geçmişte hadis âlimleri tarafından nasıl uygulandığı tasvir edilmeye çalışılmıştır. Özellikle isnad mekanizmasının nasıl işlediğinin anlaşılması ve bunun gerçeğe en uygun tasvirinin yapılabilmesi için rivâyet sisteminin çalışma düzenini gösteren tipik örnekler seçilmeye gayret edilmiştir. Yüz elliden fazla esere müracaat edilerek hazırlanan ve akademik bir üslûpla hazırlanan eser, müellifin dipnotlarda daha fazla bilgiye ulaşılabilecek referanslara işaret etmesi yönüyle, ayrıca son olarak şahıs, yer ve terimlere dair karma bir indeksle istifade edilir hale getirilmiştir. Ayrıca, müellifin konuyu tetkik ederken sadece klasik kaynaklarla yetinmeyip, Batılı yazarların çalışmalarından ve çağdaş eserlerden istifade etmesi, esere güncel bir nitelik kazandırmaktadır.

Son olarak, İslâm ilim geleneğine kazandırdıkları ve İslâm coğrafyasını hem kültürel hem de sosyal açıdan birleştiren, aynı zamanda bu ümmetin iftihar kaynağı olan isnadın, benzeri başka çalışmalara da farklı yönleriyle konu edilmesi gerektiği muhakkaktır.

Rahile YILMAZ

MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hadis, İSTANBUL